

Nyikolaj Ivanovics Tyerjoskin 1913–1986

Pótolhatatlan veszteség érte a finnugrisztikát: 1986. február 28-án elhunyt az osztyák nyelv és kultúra legavatottabb ismerője, Nyikolaj Ivanovics Tyerjoskin. Személyisége, élete — minden különlegessége ellenére — olyan szerves része az osztyákságnak és 20. századi történelmünknek, hogy szinte szimbólumuk lehetne. Egyik legjelesebb képviselője volt annak az egyszeri és megismételhetetlen nemzedéknek, mely a cárizmus utolsó éveiben születvén, a hagyományos északi halász-vadász kultúrából indult neki többezer évnyi fejlődést magábasűrítő életútjának. Tudósként ugyanilyen szerves részévé vált a finnugrisztikának is; műveit mindenkor megkülönböztetett érdeklődéssel várták a kutatók. Életéről, munkásságáról érdemes bővebben megemlékezni, hiszen rendkívüli zárkózottsága miatt tulajdonképpen alig ismertük.

Tyerjoskin 1913. december 24-én született, mikor szülei a századeleji éhínségek elől a Szogom folyó mellé menekültek. Apja éppen vadászatra indult a magányos szálláshelyről és bekövetkezett az, amitől az osztyák családok rettegenek: nem tért vissza. Eztán anyja járta tovább a tajgai ösvényeket, hogy megszerezze a falatot maga és csecsemő fia számára. Később átvándorolt a Nazim folyó partjára, ahol megisméltődött a tragédia: egy nap ő sem tért vissza az erdőből. A félig éhenhalt, kétéves Nyikolájra csodával határos módon találtak rá átutazó rokonai. Befogadván az árvát, letelepültek az Irtis-torkolatvidék legjelentősebb falujában, Bjelgorjében (ami a Világügyelő-férgi istenség környékbeli szent helyéről nevezetes). Így Tyerjoskinnak az északi és déli nyelvjárás csoport egyik átmeneti változata, a keusi nyelvjárás lett az anyanyelve.

Már tizenöt éves volt, mikor megépült a falu iskolája, és megismerkedhetett a betűvetéssel. Egy év alatt három osztályt végzett el, mostohabátyja segítségével pedig nyáron elsajátította a tobolszki Pedagógiai Technikum Északi részlegének előkészítő tanfolyamához szükséges tudnivalókat. Háromévi tobolszki tanulás után ismét az Irtis partjára került: Hanti-Manszijszk megalapításakor, 1932-ben, az itteni tanítóképző feladata lett a nemzetiségi káderképzés. A helyi nyelvet jól ismerő tanítókra olyan égető szükség volt, hogy Tyerjoskint már hallgató korában megbízták a felnőtteknek szóló „szovjet kurzusok” anyanyelvi oktatásával. A tanítóképző legjobb végzettjeként foglalta el helyét a Kazim-torkolat járási központja, Polnovát internátusos iskolájában. Pályakezdesének helyein a mai napig emlékeznek rá, s a legtalálhatóbb jellemzést egy idős osztyák asszonytól hallottam: „Különleges ember volt. Fiatal létére soha egyetlen meggondolatlan szót nem hallottunk tőle, olyan komoly volt. De amit mondott, az igaz volt.” A hanti-manszijszki népművelési részleg is felfigyelt a tehetséges ifjúra. Egy év múltán átírányították a nemzetiségi káderképzés legmagasabb fórumára, a leningrádi Északi Népek Intézetébe.

Az Északi Népek Intézete ekkor pezsgő szellemi élet színtere volt, egyszerre oktatási és kutatási központ, ahol egyenrangú partnerekként találkoztak észak legaktívabb fiataljai a jólképzett, s őket tisztelő kutató-oktatókkal a szibériai közállapotok, kultúra forradalmasításának céljából. Tyerjoskinra, mint az osztyák nyelv tehetséges kutatójára, egyszerre figyelt fel D.V. Bubrih és W. Steinitz. Tanulmányai végeztével, 1940 őszén sikeresen le is tette aspiránsi felvételi vizsgáját, a történelem azonban nehezebb vizsgák elé állította. Szinte azonnal mozgósították a hadseregbe.

A felderítő egységet, melyet alhadnagyként vezetett, 1941. nyarán vetették be Leningrád védelmére. E város alatt szolgált mesterlövészként és felderítőként az északi népek legtöbb férfia, ez volt a leggyilkosabb frontszakaszok egyike. A bevonultatott falusi vadászok-halászok épp úgy, mint a nagy gonddal kiképzett, első értelmiségiek, napról napra fogytak a harcokban — megürült helyük egész népük sorsát pecsételte meg. 1944. tavaszán magát Tyerjoskint is több tucat bombaszilánk kaszálta le, súlyosan megrokkant. A Leningrádból evakuált Északi Népek Intézetéhez csatolva Omszkba irányították. Mint mondta, a frontnál is nehezebb volt a kiéhezett diákok halálát látni — észak legtehetségesebb szülőtteit.

1945-ben a Leningrádi Egyetemen folytatta megkezdett aspirantúráját Bubrih vezetésével. Ennek végeztével, 1948-tól a Marr Intézet, majd jogutóda, a SZUTA Nyelvtudományi Intézete leningrádi részlegének munkatársa egészen nyugdíjazásáig. Nehéz lakáshelyzete miatt csak későn házasodhatott össze kondai osztyják feleségével. Egész életében csendesen, visszahúzódva dolgozott meglehetősen elszigeteltségben, hiszen nem volt a közéletben hasonló kvalitású osztyjakológus.

Az északi népek elsőgenerációs értelmiségére — függetlenül attól, hogy szó szerint az őserdőből kerültek elő — népük egész kultúrájának megismertetése és vezetése hárult. Így Tyerjoskin esetében is publikált tudományos művei, melyek alapján a finnugrisztika számotartja őt, munkásságának csak töredékét képezik. Tevékenysége kezdettől fogva több fő vonalra oszlott, melyek hol segítették, hol gátolták egymást. Időrendileg elsőként az oktatás és közművelődés aktuális követelményei jelentkeztek. Az ötvenes években egyrészt a különböző nyelvjárások ábécés- és tankönyveinek megalkotása, másrészt többnyire orosz művek fordítása útján az „irodalmi nyelv(ek)” kialakítása volt a feladat. Valószínűleg nincs olyan cirillbetűs osztyjáknyelvű kiadvány, melyben Tyerjoskin valamilyen formában ne vett volna részt. E téren legnagyobb érdemének a keleti (vahi, szurguti) nyelvjárások iskoláskönyveinek, illetőleg oktatásuk metodikájának kidolgozása tekinthető. Egy természeti nép irásbeliségének kialakításával, a 20. századi civilizációhoz közelítésével kapcsolatos minden problémának ismerője volt.

A fejlődés alapjának, a kultúra leíró vizsgálatának az obi-ugorok esetében nem sok hagyománya volt Oroszországban. Néhány szójegyzéken, elemi szintű oktató segédeszközön kívül tulajdonképpen Patkanov irtisi osztyják szövegkiadványa állt csak rendelkezésre. A szovjethatalom számára Tyerjoskinnak kellett felfedeznie és leírnia az osztyják csoportok nyelvjárásait, melyek a megérthetetlenségig különböznek egymástól, beutaznia — rokkantan — az összes folyóvidéket, hogy kultúrájukról áttekintést nyerjen. Gyűjtései felölelték a nyelvtani rendszert és a helyi szókinccs sajátosságait, egyaránt szolgálva az oktatást és a tudományt. A nyelvészek (Steinitz, Balangyin) felfigyeltek a keleti dialektusokra, Tyerjoskin pedig — szinte idegen nyelvként tanulva őket — kutatásai egyik fő céljává tette leírásukat. Így született kandidátusi disszertációja: a vahi nyelvjárás monográfiája, s élete koronájaként, páratlan értékű keleti osztyják szótára, ami évtizedeken át tervmunkája volt.

Nem kevesebb figyelmet szentelt népe eltűnőben levő hagyományos kultúrájának, így a szövegfolklorának. Örök érdeme, hogy a háborút követő években még sikerült megmentenie az addig ismeretlen, igen fejlett nizzami osztyják folklór legjavát. Az iránta érzett bizalmat mutatja, hogy a legarchaikusabb szakrális műfajoktól (mítosz, hősenek, idéző ének) kezdve az egész medveünnepi repertoáron át a meséig mindent tollba mondtak neki. Hasonlóan értékes kazimi gyűjtése is, kisebb szöveglejegyzései pedig minden nyelvjárásból vannak. Anyagának lefordítására és kiadására nem nyílt alkalma, így csak remélhetjük, hogy több kötetnyire tehető szöveg-, nyelvtani és szótári hagyatékát méltóképp megbecsüli majd az utókor.

Tudományos munkája mellett Tyerjoskin folyamatosan foglalkozott népe értelmiségének az oktatásával, az anyanyelvi kiadványok gondozásával. Sokáig ő volt az osztyják nyelv előadója a Herzen Pedagógiai Főiskolán, a hanti-manszijszki nyári nyelvi kurzusokon, továbbképző tanfolyamokon. Az akkori tudományszervezés jóvátehetetlen mulasztása, hogy nem biztosította számára utód kinevelését, bár volt hallgatói közül a kazimi E.A. Nyomiszova és a pimi G. Peszikova képzettsége megütné a kívánt mértéket. Halálával az osztyják nép elvesztette egyetlen nemzetközi színvonalú kutatóját, s épp a hagyományos kultúra utolsó évtizedeiben még csak nem is látszik nyomában méltó utód. „Úgy éreztem, a népem küldött, és minden körülmények között szolgálnom kell érdekeit. Talán nem véletlenül menekültem meg annyiszor” — jegyezte meg egyszer életéről sólván és nemzedékének érettsége, hivatástudata az idők múltán egyre lenyűgözőbbnek tűnik.

Tyerjoskin volt a finnugristák számára az osztyják nyelv és kultúra első számú konzultánsa (pl. Karjalainen déli osztyják szöveghagyatékának megfejtésekor). Egyike volt azon kutatóknak, akiket egyszerre két magyar tudományos társaság (Nyelvtudományi

Társaság, Néprajzi Társaság) is kitüntetett tiszteletbeli tagságával. Tudjuk, hogy állandó változás a világ, s megismételhetetlen benne minden egyes ember, de a történelmi idők fordulópontjain előfordulnak olyanok, akik még megismételhetlenebbek. . .

SCHMIDT ÉVA

Ny. I. Tyerjoskin főbb publikációinak jegyzéke

1. Букварь для подготовительного класса (на языке ваховских ханты). Учпедгиз, Ленинград. 1958.
2. Перевод букваря для подготовительного класса на языке ваховских ханты. Учпедгиз, Л(енинград). 1958.
3. О некоторых особенностях ваховского, сургутского и казымского диалектов хантыйского языка. Просвещение на советском Крайнем Севере. Учпедгиз, Ленинград. 1958. 319–322.
4. Букварь для подготовительного класса (на языке сургутских ханты). Учпедгиз, Ленинград. 1959.
5. Перевод букваря на языке сургутских ханты для подготовительного класса хантыйской (сургутской) школы. Учпедгиз, Ленинград. 1959.
6. Методические указания к букварю (на языке ваховских ханты). Уроки разработаны учительницей Кугаевской Т.Д. Учпедгиз, Ленинград. 1960.
7. Очерки диалектов хантыйского языка (ваховский диалект). АН СССР. М(осква). 1961.
8. Хантыйский язык. Языки народов СССР 3. Финно-угорские и самодийские языки. Наука, Москва. 1966. 319–342.
9. Ваховский диалект хантыйского языка (фонетика и морфология). Автореферат кандидатской диссертации. Ленинград. 1967.
10. Система склонения в диалектах обско-угорских языков. Склонение в палеоазиатских и самодийских языках. Наука, Ленинград. 1974. 67–77.
11. Перевод текста и транскрипция на средне-обской и казымский диалекты хантыйского языка. Основы финно-угорского языкознания. Наука, Москва. 1974. 476–478.
12. Опыт составления лексико-семантической карты хантыйских диалектов. Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Наука, Ленинград. 1975.
13. Букварь для подготовительного класса (на языке сургутских ханты). 2-е издание, исправленное и дополненное. Просвещение. Ленинград. 1975.
14. Кантэк къл. Хантыйский язык для подготовительного класса на языке сургутских ханты. Просвещение, Ленинград. 1975.
15. Словарь восточно-хантыйских диалектов. Наука, Ленинград. 1981.